

<https://doi.org/10.31891/PT-2024-4-26>

УДК 37.014.55:364.626

Алла ШЕРЕМЕТ

кандидат педагогічних наук, доцент,
Хмельницький національний університет
<https://orcid.org/0009-0008-9067-6747>

e-mail: allasher021069@ukr.net

Алла РУДЕНОК

кандидат психологічних наук, доцент,
Хмельницький національний університет
<https://orcid.org/0000-0003-1197-0646>

e-mail: rudenok-alla@ukr.net

Людмила БЕЗДІТНА

здобувачка вищої освіти,
Хмельницький національний університет
e-mail: jadore198655@gmail.com

АДАПТАЦІЯ ДІТЕЙ ВПО З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ТА СОЦІАЛЬНИМИ ПОТРЕБАМИ В УМОВАХ НОВОГО СЕРЕДОВИЩА

Стаття присвячена актуальній проблемі адаптації дітей внутрішньо переміщених осіб (ВПО) з особливими освітніми та соціальними потребами в умовах нового освітнього середовища. На основі аналізу нормативно-правових документів України, зокрема наказу МОН України № 1182, та сучасних наукових досліджень, описано ключові виклики, з якими стикаються діти ВПО, і запропоновано практичні підходи до їх вирішення. У статті розкрито значення спеціальних класів, індивідуального підходу до навчання, психолого-педагогічного супроводу та інтеграції в соціокультурне середовище. Обґрунтовано роль педагогів, батьків та інклюзивно-ресурсних центрів у забезпеченні ефективної адаптації дітей до нових умов.

Ключові слова: адаптація, внутрішньо переміщені особи, особливі освітні потреби, інклюзивне середовище, спеціальні класи, психолого-педагогічний супровід.

Alla SHEREMET, Alla RUDENOK, Liudmyla BEZDITNA

Khmelnyskiy National University

ADAPTATION OF INTERNALLY DISPLACED CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL AND SOCIAL NEEDS IN A NEW ENVIRONMENT

The article addresses the pressing issue of adapting internally displaced children (IDPs) with special educational and social needs in a new educational environment. Based on an analysis of Ukrainian regulatory documents, particularly the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 1182, and modern scientific research, the article outlines key challenges faced by IDP children and proposes practical approaches to address them.

Special attention is given to the role of specialized classes, which enable the consideration of children's individual characteristics and the creation of conditions for their education and socialization. The article examines mechanisms for individualizing education,

such as developing individual development programs, implementing corrective and developmental activities, and employing universal design in educational settings. An essential component is the provision of systematic psychological and pedagogical support involving inclusive resource center specialists, educators, and parents.

The authors emphasize the integration of IDP children into a new sociocultural environment through participation in extracurricular activities, the development of communication skills, and the enhancement of emotional resilience. The article argues that supporting IDP children with special educational needs (SEN) is not only an educational challenge but also a social issue requiring coordinated efforts from educators, public organizations, and government bodies.

The research findings confirm that effective adaptation of IDP children in a new environment is achievable through the creation of an inclusive space that meets their educational and social needs. The proposed approaches can form the basis for further studies and the development of practical recommendations for educators and school administrators.

Key words: adaptation, internally displaced persons, special educational needs, inclusive environment, specialized classes, psychological and pedagogical support.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

В умовах війни, яка триває в Україні з 2022 року, з прифронтових територій до більш безпечних регіонів переміщено значну кількість внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Серед них велика кількість дітей, що стикаються з подвійними викликами: інтеграцією в нове соціальне середовище та адаптацією до змін у навчальному процесі. Ці виклики стають ще складнішими для дітей з особливими освітніми потребами (ООП), які мають психофізіологічні, сенсорні чи соціокультурні труднощі. Невирішеність цих питань може призводити до ізоляції, відчуття безпорадності та значного зниження рівня навчальної мотивації, що потребує комплексного підходу до створення умов адаптації таких дітей.

Аналіз досліджень та публікацій

Науковці активно досліджують питання інклюзії та адаптації дітей з ООП в умовах освітнього процесу. На думку З. Ленів, для ефективного навчання дітей з порушеннями психофізичного розвитку необхідно готувати висококваліфікованих педагогів, які володіють спеціальними методиками викладання [1]. А. Нерубасська та О. Мошенська підкреслюють важливість створення сприятливого середовища, яке знижує рівень стресу у дітей і сприяє їхньому розвитку [2].

Особливе значення має забезпечення індивідуалізованого підходу до навчання. Як зазначено у методичних рекомендаціях Н. Софій, Стягунової та О. Федоренко, індивідуальні програми розвитку дозволяють враховувати специфічні потреби кожної дитини [3]. Згідно з дослідженнями Я. Раєвської, залучення батьків до

освітнього процесу є важливим чинником у створенні стабільного середовища для дитини [6]. Водночас недостатньо досліджено механізми адаптації дітей ВПО з ООП, зокрема в умовах воєнного часу. Це зумовлює потребу у нових практичних підходах до вирішення цієї проблеми.

Формулювання цілей статті

Мета статті – дослідити умови та механізми адаптації дітей ВПО з особливими освітніми та соціальними потребами в умовах нового освітнього середовища, розкрити основні виклики та запропонувати шляхи їх подолання на основі сучасних нормативно-правових актів, зокрема наказу МОН України від 22.08.2024 № 1182 [4], а також даних останніх наукових досліджень.

Виклад основного матеріалу

Згідно з визначенням Міжнародної організації з міграції (ІОМ), вимушений мігрант – це особа, що мігрує, щоб уникнути переслідувань, конфліктів, репресій, природних або антропогенних катастроф, екологічної деградації або інших обставин, що ставлять під загрозу її життя, свободу чи засоби до існування. Міжнародна асоціація з вивчення вимушеної міграції (IASFM) визначає цей процес як переміщення біженців, внутрішньо переміщених осіб, а також людей, які змушені переміщатися внаслідок природних катастроф, екологічних змін, хімічних або ядерних аварій, голоду або великомасштабних проектів розвитку [5]. ВПО – це особи, які змушені раптово залишити свої домівки внаслідок збройного конфлікту, внутрішньої ворожнечі, систематичних порушень прав людини або стихійних лих і які залишаються на території своєї країни [9, с. 37]. Їх можна також визначати як «вимушених переселенців», котрі не перетинають державний кордон. Адаптація дітей ВПО з ООП до нового середовища має багаторівневий характер, що включає освітню, соціальну та психологічну складові. Цей процес є надзвичайно складним і вимагає координації дій між різними учасниками освітнього процесу, включаючи педагогів, психологів, батьків та інклюзивно-ресурсні центри.

Діти з особливими потребами становлять унікальну та вразливу категорію в суспільстві, що потребує особливої уваги та підходів до виховання та освіти. Такі діти можуть мати різноманітні фізичні, розумові, сенсорні або емоційні відхилення, які впливають на їхнє повсякденне життя та взаємодію з оточенням. Розуміння особливостей їх розвитку та ідентифікація конкретних потреб є критично важливими

для забезпечення належної підтримки, яка дозволить цим дітям розвиватися та реалізовувати свій потенціал нарівні з іншими [2, с. 150].

На думку Г. Пріб та інших дослідників, війна значно підвищила рівень емоційного напруження серед дітей, що вимагає створення умов для зниження рівня стресу через забезпечення психологічної підтримки [9, с. 39]. У цьому контексті наказ МОН України від 22.08.2024 № 1182 регламентує створення спеціальних класів, які враховують індивідуальні особливості учнів. У таких класах передбачено індивідуалізоване навчання, корекційно-розвиткову роботу та інтеграцію дітей у соціальне середовище [4]. Організація спеціальних класів є ключовим елементом адаптації дітей ВПО з ООП. На думку Н. Софій та інших, такі класи дозволяють враховувати особливості розвитку дітей з різними формами ООП і сприяють їхній інтеграції [3, с. 6]. Спеціальні класи забезпечують доступ до навчання за допомогою жестової мови, шрифту Брайля та інших інструментів універсального дизайну, що значно покращує якість освітнього процесу для дітей з сенсорними порушеннями.

Згідно з рекомендаціями С. Nilholm, індивідуалізація навчального процесу включає розробку індивідуальних програм розвитку, які враховують специфічні потреби кожної дитини [8, с. 360]. Важливим аспектом є також застосування інтерактивних і технологічних рішень, які сприяють адаптації дітей до нового середовища. Наприклад, використання електронних навчальних матеріалів, адаптованих до особливостей навчання дітей з ООП, може значно покращити їхню здатність засвоювати новий матеріал та інтегруватися в освітній процес. Формування команд супроводу для учнів, що включають педагогів, психологів та фахівців інклюзивно-ресурсних центрів, сприяє гармонійному розвитку дитини. На думку А. Нерубаської, психолого-педагогічна підтримка дозволяє знизити рівень тривожності дитини та адаптувати її до змін у навчальному середовищі [2, с. 151]. Психологи та спеціалісти з інклюзії працюють над створенням безпечного та підтримуючого середовища, де діти можуть виражати свої емоції та отримувати необхідну підтримку для подолання труднощів.

Важливим є також використання методик когнітивно-поведінкової терапії, які спрямовані на розвиток емоційної стійкості та покращення комунікативних навичок у дітей з ООП. Також вважаємо, що регулярні консультації з батьками дозволяють створити єдину систему підтримки для дитини, що є необхідним для її успішної адаптації. Як зазначає Я. Раєвська, залучення дітей до позакласної діяльності є ключовим у процесі соціалізації [6, с. 434]. Проведення

гуртків, конкурсів та інших заходів сприяє розвитку комунікативних навичок та підвищенню самооцінки дітей. Активна участь у позакласних заходах допомагає дітям ВПО з ООП знайти спільні інтереси з однолітками, що сприяє формуванню дружніх стосунків та зменшенню відчуття ізоляції. Соціальна інтеграція також передбачає створення умов для взаємодії з місцевою громадою та участі у спільних проєктах, що сприяють розвитку у дітей відчуття приналежності до нового середовища. Це включає організацію заходів, спрямованих на підвищення обізнаності громадськості щодо особливих потреб дітей ВПО, що сприяє більшій толерантності та підтримці з боку оточуючих.

Інклюзивне середовище є фундаментальною умовою для ефективної адаптації дітей ВПО з ООП. Воно передбачає створення умов, які дозволяють всім учням, незалежно від їхніх особливостей, брати активну участь у навчальному процесі та соціальному житті закладу освіти. Універсальний дизайн освітнього середовища включає не лише фізичні адаптації, але й методичні підходи до викладання, які враховують різноманітність навчальних потреб учнів.

На думку А. Cotan та інших дослідників, методологічні стратегії викладання, які сприяють інклюзивній педагогіці, повинні бути гнучкими та адаптивними до різних стилів навчання [7, с. 4]. Маємо на увазі використання диференційованих методів навчання, групових проєктів та інтерактивних технологій, що дозволяють врахувати індивідуальні особливості кожного учня.

Педагоги відіграють ключову роль у процесі адаптації дітей ВПО з ООП. Вони повинні мати відповідну кваліфікацію та знання для роботи з дітьми з різними формами ООП, а також бути готовими до постійного професійного розвитку. На думку З. Ленів, підготовка висококваліфікованих кадрів є необхідною умовою для забезпечення якісного навчання дітей з порушеннями психофізичного розвитку [1]. Батьки також відіграють важливу роль у процесі адаптації. Вони повинні активно співпрацювати з педагогами та фахівцями, щоб забезпечити єдину систему підтримки для своєї дитини. Залучення батьків до освітнього процесу дозволяє створити стабільне та безпечне середовище для дитини, що сприяє її успішній адаптації та розвитку [6].

Ефективна адаптація дітей ВПО з ООП також залежить від матеріально-технічного забезпечення освітніх закладів. Це включає наявність спеціалізованих навчальних матеріалів, обладнання для проведення корекційно-розвиткових занять та адаптивних технологій, які дозволяють дітям з ООП активно брати участь у навчальному процесі. Наказ МОН України № 1182 передбачає забезпечення

спеціальних класів необхідними ресурсами для створення інклюзивного освітнього середовища [4].

Для ефективної адаптації дітей ВПО з ООП рекомендується:

- 1) Організація спеціальних класів – створення класів із урахуванням типів особливих освітніх потреб, як це передбачено нормативними актами [4].
- 2) Індивідуалізація навчання – розробка індивідуальних програм розвитку та навчальних планів для кожного учня [3; 8].
- 3) Психолого-педагогічний супровід – формування команд супроводу для учнів, що включають фахівців інклюзивно-ресурсних центрів [4].
- 4) Соціальна інтеграція – залучення дітей до позакласної діяльності, що сприяє формуванню комунікативних навичок та соціальної адаптації.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Проблема адаптації дітей ВПО з особливими освітніми потребами вимагає комплексного підходу, який поєднує зусилля педагогів, батьків, адміністрації закладів освіти та представників місцевих громад. Велику роль у цьому процесі відіграють неурядові організації, зокрема ті, що об'єднують батьків дітей з ООП. Завдяки їхній активній діяльності поширюються терміни, які формують позитивні уявлення про дітей з особливими потребами, зміщуючи акценти з стигматизуючих назв («діти-інваліди», «неповносправні») на більш прийнятні формулювання, як-от «діти з особливими освітніми потребами», «діти з особливостями психофізичного розвитку». Проте, на жаль, у суспільстві досі використовуються деякі терміни з негативним забарвленням, такі як «ненавчувані діти» чи «розумово відсталі», що вказує на необхідність подальшої просвітницької роботи. Ефективна адаптація дітей ВПО з ООП потребує не лише змін у термінології, а й практичного впровадження підходів, які забезпечують відповідність освітнього середовища їхнім реальним потребам.

Нормативно-правова база, зокрема наказ МОН № 1182 [4], створює підґрунтя для формування спеціальних класів, що спрямовані на індивідуалізоване навчання та підтримку таких дітей. Однак, для досягнення максимального ефекту ці механізми потребують додаткових досліджень та розробки конкретних рекомендацій для освітян. Перспективи подальших досліджень охоплюють оцінку ефективності спеціальних класів, аналіз впливу індивідуальних програм розвитку на довгострокові результати дітей з ООП, а також розробку моделей

співпраці між школою, сім'єю та інклюзивно-ресурсними центрами. Важливим напрямом є також вивчення соціальних факторів, таких як підтримка місцевих громад і доступ до соціальних ресурсів, які суттєво впливають на процес інтеграції дітей ВПО у нове середовище. Завдяки системному та комплексному підходу до адаптації, який поєднує освітню, соціальну та психологічну підтримку, можливо забезпечити успішну інтеграцію дітей ВПО з особливими освітніми потребами у нове середовище.

Література

1. Ленів З.П. Підготовка висококваліфікованих кадрів для забезпечення якісної освіти дітям з порушеннями психофізичного формування: інклюзивний аспект. *Рідна школа*. 2014. № 7. С. 16-17.
2. Нерубаська А.О., Мошенська О.С. Психофізіологічне забезпечення адаптації навчання молодших школярів. *Габітус*. Вікова та педагогічна психологія. Випуск 57. 2024. С. 149-155. DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.57.24>
3. Оцінювання навчальних досягнень учнів з особливими освітніми потребами / методичні рекомендації / укладачі: Н. Софій, О. Стягунова, О. Федоренко. Київ, УІРО, 2024, 40 с.
4. Про затвердження Порядку утворення та умов функціонування спеціальних класів у закладах загальної середньої освіти Наказ МОН від 22.08.2024 № 1182. Набрання чинності, відбудеться 01.09.2025. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1408-24#Text> (дата звернення: 11.11.2024).
5. Про схвалення Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року Розпорядження КМУ від 30 вересня 2024 р. № 922-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-2024-%D1%80#Text> (дата звернення: 15.11.2024).
6. Раєвська Я. М. Особливості соціально-педагогічної адаптації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у прийомній сім'ї та школі. *Молодий вчений*. Випуск 2 (6). 2015. С. 431-434.
7. Cotan A., Aguirre A., Morgado B., Melero N. Methodological strategies of faculty members: moving toward inclusive pedagogy in higher education. *Sustainability*. 2021. № 13 (6). P. 1-13. Available at: <https://doi.org/10.3390/su13063031>
8. Nilholm C. Research about inclusive education in 2020. How can we improve our theories in order to change practice? *European Journal of Special Needs Education*. 2021. Vol. 36. № 3. P. 358-370. Available at: <https://doi.org/10.1080/08856257.2020.1754547>

9. Hlib A Prib, Ludmila E Beheza, Marianna V Markova, Yana M Raievska, Tatyana V Lapinska, Artur R Markov Psycho-emotional burnout of the personality in the conditions of war. *Journal of Intellectual Disability-Diagnosis and Treatment*. Том 11. Випуск 1. 2023. С. 36-46.

References

1. Leniv Z. P. Pidhotovka vysokokvalifikovanykh kadriv dlia zabezpechennia yakisnoi osvity ditiam z porushenniamy psykofizychnogo formuvannia: inkluzyvnyi aspekt. *Ridna shkola*. 2014. № 7. P. 16-17.
2. Nerubaska A.O., Moschenska O.S. Psychophysiological support for the adaptation of primary school pupils` education. *Habitus. Vikova ta pedahohichna psycholohiia*. Issue 57. 2024. P. 149-155. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.57.24>
3. Otsiniuvannia navchalnykh dosiahnen uchniv z osoblyvymy osvitnimy potrebamy / metodychni rekomendatsii / ukladachi: N. Sofii, O. Stiahunova, O. Fedorenko. Kyiv, UIRO, 2024, 40 p.
4. Pro zatverdzhennia Poriadku utvorennia ta umov funktsionuvannia spetsialnykh klasiv u zakladakh zahalnoi serednoi osvity. Nakaz MON vid 22.08.2024 № 1182. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1408-24#Text> (accessed: 11.11.2024).
5. Pro skhvalennia Stratehii demohrafichnoho rozvytku Ukrainy na period do 2040 roku. Rozporiadzhennia KMU vid 30.09.2024 № 922-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-2024-%D1%80#Text> (accessed: 15.11.2024).
6. Raievska Y. M. Peculiarities of socio-pedagogical adaptation of orphans and children deprived of parental care in foster families and schools. *Young Scientist*. Issue 2 (6). 2015. P. 431-434.
7. Cotan A., Aguirre A., Morgado B., Melero N. Methodological strategies of faculty members: moving toward inclusive pedagogy in higher education. *Sustainability*. 2021. № 13 (6). P. 1-13. DOI: <https://doi.org/10.3390/su13063031>
8. Nilholm C. Research about inclusive education in 2020. How can we improve our theories in order to change practice? *European Journal of Special Needs Education*. 2021. Vol. 36. No 3. P. 358-370. DOI: <https://doi.org/10.1080/08856257.2020.1754547>
9. Hlib A., Prib A., Beheza L.E., Markova M.V., Raievska Y.M., Lapinska T.V., Markov A.R. Psycho-emotional burnout of the personality in the conditions of war. *Journal of Intellectual Disability-Diagnosis and Treatment*. 2023. Vol. 11. Issue 1. P. 36-46.